

ÂŞIK PAŞA'YA GÖRE ALPLIĞIN ŞARTLARI VE AT ŞARTININ OSMANLI KORSAN GAZİ SAZ ŞAİRLERİNDEKİ DEĞİŞİMİ

THE CONDITIONS OF BEING AN “ALP” FROM ASIK PASHA’S POINT OF VIEW AND CHANGE OF THE CONDITION OF THE HORSE IN THE OTTOMAN CORSAIR GHAZI BARDS

Göksel GÖKÇE*

ÖZ: Bu çalışmada Âşık Paşa'nın Garîbnâme adlı eserinde yer alan alplığın şartlarından at sahibi olmak ve Osmanlı dönemi korsan saz şairlerinin bu şarta uyumu ele alınmıştır. Âşık Paşa eserinde devleti ve milleti din düşmanlarından korumak üzere savaşması gereken ideal savaşçı tipini dokuz maddeyle tarif etmiş ve iyi bir ata binmeyi dördüncü sıraya koymuştur. Çalışmanın kapsamında Osmanlı dönemi Cezayir sahası XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllar korsan gazi saz şairlerinin at unsuruyla ilgili şiirleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Osmanlı tarihi için büyük önem arz eden gazilik kavramının değişen ve gelişen hayat şartlarına bağlı olarak geçirdiği dönüşümlerden birini ortaya koymaktır. İnceleme esnasında metin serhi yöntemi uygulanmış ve şiirlerin içerdikleri kavramlar konuyla ilişkileri bakımından izah edilmiştir. Buna ek olarak, Garîbnâme'de yer alan at sahibi olma şartının Osmanlı donanmasında yerini gemiye bıraktığı, korsan gazilerin gemileriyle atlar arasında çeşitli söz sanatları vasıtasıyla benzerlik kurdukları, ortaya çıkan benzerlik üzerinden gazâ kültürünün önde gelen isimlerinden Hz. Ali'nin atı Döldül'e atıfta buldukları, atlara ad konulması gibi gemilere isimler verdikleri bu isimlerden birinin meşhur şair Köroğlu'nun atı Kır At ile benzediği tespit edilmiştir. Askerlik söz konusu olduğunda teçhizat üzerinde ortaya çıkan yenilik ve gelişmelerin, katı kuralları olan gelenekleri dahi değiştirdiği görülmüştür. Bununla beraber, Türk tarihi açısından büyük öneme sahip at unsurunun gazâ geleneği içerisinde tamamen kaybolmayıp keskin değişimlerde dahi gazi saz şairlerinin eserlerinde kendini gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Paşa, at, gazi, korsan, saz şairi

ABSTRACT: In this study, one of the conditions of the alp, which is included in Asik Pasha's work named Garibname, to have a horse and the adaptation of the corsair bards of the Ottoman era to this condition is discussed. In his work, Asik Pasha described the ideal warrior type, who should fight to protect the country and the people from the enemies of religion, with nine items and put a good horseback riding in the fourth place. Within the scope of the study, the horse element in the poems of the 16th, 17th and 18th centuries corsair ghazi bards of the Algerian field of the Ottoman period was examined and It is aimed to reveal one of the transformations of the concept of ghazi, which has great importance for the Ottoman history, depending on the changing and developing life standards. During the analysis, the text commentary method was applied and the concepts contained in the poems were explained in terms of their relations with the topic. In addition, it has been determined that the condition of owning a horse in the Garibname was replaced by the ship in the Ottoman navy, the corsair ghasis made similarities between their ships and horses by means of various rhetoric, and through the emerging

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi/İstanbul-gkselgkce@gmail.com (Orcid: 0000-0002-8943-634X)

similarity, they mentioned Ali's horse Duldul, one of the leading figures of the ghaza culture. Also it has been seen that these ghazis gave names to the ships too like naming horses and one of these names was similar to name of the famous poet Koroglu's horse, Kır At. As a result, it has been concluded that when it comes to military, innovation and development of equipment made a change on everything included traditions which have strict rules. Moreover, the horse that has a great importance to Turkish history, has not disappear completely and it has continued to appear in poems of ghazi bards in even big changes.

Keywords: Asik Pasha, horse, ghazi, corsair, bard

Giriş

Savaş kültürüne sahip milletlerin savaşçıları kendilerine has kavramlarla ifade ettikleri görülür; Avrupa'da *şövalye*, Japonya'da *samuray* bu tip savaşçılardandır. Türk kültüründe bunun yerini *alp* ve *gazi* kavramları tutar ve bu iki kelime Türk askerlik tarihine, kültürüne ve edebiyatına damga vurur. İki kavram tarihî seyir içerisinde zamanla birbirinin yerini alır ve birbiriyle iç içe geçer.

Alp, kavramının Türk kültür ve edebiyatında kullanımı çok eskilere uzanır. Orhon Yazıtları'nda sıklıkla geçen alpin anlamı, Dîvânu Lügâti't-Türk'te "şecaatli" (Kaşgarlı Mahmud, 2014: 19) yani cesaretli, yürekli olarak verilir. Efsanevi kahraman *Alp Er Tunga* ve Büyük Selçuklu Sultanı *Alp Arslan*'ın unvanı olarak kullanılmasından hareketle, kavramın Türkler arasındaki ehemmiyeti anlaşılabilir. Bu önem Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da devam eder ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrindeki kumandanların adında *Gündüz Alp*, *Turgut Alp* gibi savaşçı manasına gelecek şekilde kullanılır.

Jean-Paul Roux'nun ifadesiyle "Türkler hep savaşmıştır" (2015: 40). Böylesine savaşçı bir milletin hayat tarzı doğal olarak edebî eserlerine yansır ve alp veya gazi adı verilen savaşçı tipi çevresinde anlatılar gelişir. İki kavram ilk kez Mehmet Kaplan tarafından derinlemesine incelenir. Ancak Kaplan, alp ve gaziyi iki ayrı tip olarak ele alır ve din olgusunu bu ayrımın temeline koyar. Kaplan'a göre alp, Türklerin Gök Tanrı inancının savaşçısı olup, ulvi bir maksat için savaşmaz; ganimet elde etmek için savaşır. Oğuz Kağan'ın cihan hâkimiyeti arzusu vardır ancak bu arzu savaşıp güç gösterisi sergilemek için araçtır. Kaplan, alp tipini tamamen maddeci ve dünyaya fazla bağlı bulur (1976: 11-20); gazi ise alp gibi dünyayı fethetme arzusuna sahip olmakla beraber alptan farklı şekilde İslâmiyet çatısı altında "yüce bir mana ve zengin bir muhteva" eşliğinde savaşır (1991: 101). Kaplan'ın "iki farklı tip" üzerine ortaya koyduğu bu şablon, konuyla ilgili araştırmalarda uzun süre temel hareket noktası alınır ancak daha sonra Mehmet Aça'nın tenkidine uğrar. Aça, Oğuz Kağan Destanı'nın İslâmi tesirlerden uzak Uygur harfli nüshasından hareketle Oğuz Kağan'ın ulusunu yücelttiğini, yeryüzünü kaostan kurtarıp kozmosa kavuşturduğunu ve bunları Tanrı'nın isteğiyle ettiğini vurgular. Aça'ya göre Oğuz'un dünyayı fethettikten sonra topraklarını oğulları arasında paylaştığı toyda, başını havaya kaldırıp "Ben Gök

Tanrı'ya borcumu ödedim." demesi ile Hz. Muhammet'in Veda Hutbesi'nde halkından rıza alıp parmağını göğse kaldırarak "Şahit ol yâ Rab." demesi arasında fark yoktur (2000: 8). Bu zaviyeden bakıldığında alp ve gazi tipi özünde aynıdır, aradaki farklar önemsiz birkaç ayrıntıdır.

Yukarıda bahsi geçen Osman Gazi devri savaşçılarından Turgut Alp gibi isimlerin Osmanlı kuruluş devrinde gazâ ideolojisi çerçevesinde savaştıkları görülür. Yani o gazilere aynı zamanda alp denilir. Nitekim dönemin Osmanlı beyleri *Ertuğrul Gazi*, *Osman Gazi*, *Orhan Gazi* olarak anılır. Bu durum Aça'nın haklılığını ortaya koyup iki kavramın aslında aynı tipi karşıladığını gösterir. Bundan dolayı özellikle Osmanlı'nın kuruluş devrindeki alptan kastın gazâ uğruna savaşan kişi, kısaca gazi olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda Osmanlı kuruluş devri şairlerinden Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* adlı eserinde *alplığın şartlarını* sıraladığı kısım bu bakış açısıyla ele alınmıştır.

1. Âşık Paşa'ya Göre Alplığın Şartları ve Alpın Yoldaşı At

XIV. yüzyılın önde gelen simalarından Âşık Paşa (1272-1332), Osmanlı'nın kuruluşunda faal rol oynar ve o dönem Osmanlı muhitinde Eski Anadolu (Oğuz) Türkçesinin yazı, edebiyat ve devlet dili olması hususunda büyük emekler verir. Emeklerinin en büyük ürünlerinden *Garîbnâme* adlı mesnevisinde dönemin önde gelen savaşçı profilinin nasıl olması, hangi şartları taşıması gerektiğini ayrıntılarıyla anlatır; "Devleti ve milleti düşmandan korumak ve İslâm düşmanları ve şeytanın ordularıyla savaşmak," için bunlar olmazsa olmazdır. Âşık Paşa bu yolla Osmanlı'nın rakibi Avrupalıların şövalye tipine karşı bir tipoloji meydana getirmek ister ve gözlemlerine göre en öne çıkan şartları belirler. O belki de yeni devlette şövalyelik benzeri kurumsal bir yapı tesis edilmesi arzusundadır. Alp/gazi (alperen) tarifinde dokuz başlık öne çıkar: *yüreklilik*, *kuvvet*, *gayret*, *at*, *zırh*, *yay*, *kılıç*, *süngü* ve *arkadaş*. Şartlardan ilki ve üçüncüsünün manevi, kalan yedisinin ise maddi unsurlar olduğu görülür.

Âşık Paşa'nın ilk şartı yüreklilik, cesarettir. Gerçekten de bir savaşçı tipi için olmazsa olmaz mizaç özelliklerinin başında gelir. Cesaret olmadığında kişi istediği kadar güçlü ve gelişmiş silahlara sahip olursa olsun yine de iyi savaşçı olamaz:

8494 *Aña elbette tokuz nesne gerek*

Eveli şol kim ola muhkem yürek

(*Bunun için dokuz şey lâzımdır ve bunların birincisi sağlam bir yüreğe sahip olmaştır.*) (2000: 551)

İkinci sırada kuvvet gelir ki dönemin savaş âletlerinin tesirli kullanılabilmesi için çok önemlidir. Bir kılıcı saatlerce elde taşıyıp bilekten sallayabilmek, kılıçla vurduğu yere daha çok zarar verebilmek, bir yayı gerebilmek, zırhın ağırlığına dayanabilmek ve en önemlisi bunlarla birlikte atı kontrol edebilmek ve o kondisyonu sürekli hâle getirebilmek için kuvvetli olmak gerekir. Âşık Paşa kuvvet için şöyle der:

8500 *Bâzusında kuvveti olmaz-ısa*

Alp olmaz tende güci az-ısa

(Kolunda ve vücudunda kuvvet bulunmayan kimse alp olamaz.)

(2000: 551)

Üçüncü şart gayrettir ve bu, din yolunda gösterilen zahmetler olup nihai mertebesi canından geçmektir. Bir asker vatani ve millî şerefi yolunda hamiyet sahibi olmalıdır ve hamiyetin en önemli göstergesi candan geçebilme gayretidir:

8506 *Alp ere gayret-durur üçüncü hâl*

Gayreti olmaz-ısa alplık muhâl

(İşte alp erde üçüncü olarak gayret gerektir; canından geçmeyen için alplık söz konusu değildir.) (2000: 553)

Beşinci şart iyi zırh sahibi olmaktır. Âşık Paşa'ya göre zırh alpa heybet verir, düşmanın gözünü korkutur, muharebe esnasında vücudu korur ve alpin silahı elinde olmadığı anlarda ansızın gelen saldırılara karşı onu korur:

8522 *Pes bişinçi âlet alpa ton-durur*

Alpa alplık adını ton bildürür

(İşte alpa beşinci alet zırhtır; o bu zırh ile alp olduğunu bilir.) (2000: 555)

Altıncı şart yay ve oktur. Âşık Paşa'ya göre yayı kuvvetli çekebilmek ve atmak büyük hüner gerektirir, bu hüner sayesinde alpin şöhreti artar:

8524 *Alplara altıncı âlet yay olur*

Anuñ-ıla çavı ile yayılır

(İşte alplara altıncı olarak yay lâzımdır; bu sayede ünü, şanı ve şöhreti bütün ili tutar.) (2000: 557)

Yedinci şart iyi kılıç sahibi olmaktır. Âşık Paşa'ya göre yay gereklidir ama yalnız yayı olup kılıcı olmayan kişi alp olamaz, kâfir kanı kılıcın yüzeyine bulaştığı için kılıç üstüne and içilir, gaziler kâfir topraklarını dine kılıçla açarlar:

8532 *Pes kılıçdur âletüñ yedincisi*

Oldur alpuñ altını ve inçüsi

(İşte harp aletlerinin yedincisi kılıçtır; alpların geçimleri buradandır; bu sebepten kılıç, onların altını ve incisi olmuştur.) (2000: 557)

Sekizinci şart süngüdür (mızrak). Âşık Paşa'ya göre kılıç ve ok süngünün işini yerine getiremez, süngü alpin eline çok yakışır, düşman elde süngüyle görünce onun alp olduğunu bilir ve savaşta ilk süngüyle çarpışılır:

8541 *Süñü sekzinçi âletidür alp erüñ*

Pes süñüsü olsa gerek alplaruñ

(Süñü alpların sekizinci silâhıdır; işte onların mutlaka süngüsü olmalıdır.) (2000: 559)

Dokuzuncu ve son şart arkadaştır. Âşık Paşa'ya göre arkadaş olmazsa kendi arkasını ve etrafını kollayamaz, dostlar birbirleri için canlarını feda edebilmelidirler:

8548 *Alplara tokzunçü âlet yâr-durur*
Düşmanı yâr kuvvetiyle arıdur
(Alplar için dokuzuncu şart, arkadaştır; düşman da bu birbirini
sevip arka çıkan yiğitlerin gücü ile yorulup yenilir.) (2000: 561)

Âşık Paşa'nın şartlarının hepsi önemli olmakla beraber aşağıda ele alındığı üzere en dikkat çekici olanı attır. Eserde alpın atı olmasıyla ilgili beyitleri şunlardır:

8510 *Kişinüñ çün yüregi vü güci var*
Hem var anda gayret ü nâmûs u 'âr
(İnsanın cesaret, güç, gayret, namus ve ar duygusu yanında;)

8511 *Aña lâyıq pes gerek bir at aña*
Kim anuñla çapına ol dört yaña
(dört bir tarafa koşup yetişebilmek için bir de atı bulunmalıdır.)

8512 *Alplara dördinçi âlet at-durur*
Alplara bu at key âlet-durur
(Alpların dördüncü şartı atlarının olmasıdır; çünkü at, alplar için başlıca şartlardandır.)

8512 *Alplığı er ne'yle eyler at-ıla*
Alp ere key at gerek kim atıla
(Yiğit yiğitliğini at ile yapar ve gösterir; düşmana hücum için alpere iyi ve seçkin at lâzımdır.)

8513 *Nitekim hamza binerdi Aşkar'a*
Hem binüt olmuşdı Düldül haydar'a
(Nitekim Peygamberin amcası pehlivan Hamza Aşkar'a binerdi; yiğitlerin önderi olan Ali'nin biniti de Düldül idi.)

8514 *Rüstem'ün Raş adlu atı var-ıdı*
Eyle bil kim kendüziyle yâr-ıdı
(İran hükümdarı olan Rüstem'in de kendisiyle dost olan Raş adlı atı vardı.)

8515 *Pes gerekdür alp ere bir lâyıq at*
Alplaruñ adın çıkararan bayık at
(İşte alperen için uygun bir at gerekir; bütün alplar, şan ve şöhrete, şüphesiz at ile kavuşmuşlardır.)

8516 *At dahı oldı bu kez bir ton gerek*
Kim anuñla örtile karın yürek
(At bulundu bu sefer de, vücudu kaplayan karnı ve yüreği örten bir zırh lâzımdır.) (2000: 553-555)

Âşık Paşa atı dördüncü sıraya alarak ona silahlardan önce gelen bir yer vermiştir. Din uğruna mücadele eden alpın yani gazinin yüreklilik, güç ve gayretten sonra sahip olması gereken unsur attır ve at sayesinde dört yana sefer edebilir; alp atsız kalırsa savaşta ileri atılamaz, atsız çaresiz kalır. Buraya kadar sayılan diğer sekiz unsurla benzerlik gösteren içerik bundan

sonra değişir ve Âşık Paşa telmih yoluyla İslâm tarihine uzanır, *Hız. Hamza'yı* ve atı *Aşkar'ı*, *Hız. Ali* ve atı *Düldül'ü* örnek gösterir. Şüphesiz bunda *Hamzanâme*, *Hız. Ali Cenklere* gibi İslâmî Türk destanlarının tesirleri vardır.

Hamzanâme'ye göre Aşkar, yeryüzüne Allah tarafından hususen gönderilir. *Âb-ı hayat* içmiştir ve *Hız. Âdem*'den itibaren hayatta olup *Hız. İbrahim'in oğlu Hız. İshak'ın* binitidir. *Hız. Hamza*'dan sonra *Seyit Battal Gazi* ve *Sarı Saltuk* tarafından binilir. Aşkar, İslâmiyet'i yayması için gönderilir; *Hamza*, atı sayesinde düşmanlarını yener ve düşmanlarının geneli Müslüman olur. Gerektiği zaman *kanatlanıp uçmak* gibi olağanüstü özellikler gösterir, zorda kaldığında *Hamza'yı* kurtarır. (Sezen, 1988: 56-57) Sezen'in söz ettiği üzere Aşkar, Türk destanları vasıtasıyla Türk edebiyatında yer edinmiş bir *at motifidir* ve gazilerin atına örnek gösterilir. Çünkü Aşkar da din düşmanlarıyla mücadele edip onların Müslüman olmalarını sağladığı için bir nevi gazidir (Çınar, 2002: 153-154). Benzer durum *Hız. Ali'nin Düldül'ü* için de geçerlidir. *Hız. Muhammet* tarafından *Hız. Ali'ye* hediye edilen bu binek, *Ali'nin* din düşmanlarını yenmede yardımcısıdır ve destanlarda mühim yer tutar. Hızı ve çevikliğiyle divan ve halk şiirine de yansır. (URL-1). "Alp tipi at" olarak nitelendirilebilecek bu motif, destan kahramanı alpın, devletli aile ferдинin, dolayısıyla da millet ve devletin devamlılığını sağlamanın tamamlayıcı unsuru olarak görülebilir (Emeksiz, 2016: 74).

Âşık Paşa'nın bir diğer telmihi de Doğu edebiyatının büyük kahramanlık anlatısı *Şahnâme*'nin başkahramanı *Zal oğlu Rüstem'in* atı *Rahş* ile ilgilidir. *Şahnâme* bütün Ortadoęu, Türkistan ve Osmanlı coğrafyasına derinden tesir eden bir metin olarak, kahramanının Aşkar ve Düldül gibi olağanüstü özellikler gösteren atı *Rahş'ı* bu coğrafyalardaki milletlerin anlatılarına da kazandırır (Yıldırım, 2008: 575). Rüstem, Osmanlı divan ve halk edebiyatında adı sık geçen bir kahramandır. Kasidelerde padişahlar ve paşalar, epik halk hikâyelerinde ve koçaklamalarda kahramanlar Rüstem'e, atları da *Rahş'a* benzetilir. Bütün bunlara göre at, alp/gazi için olmazsa olmazdır. Aşağıda gazi saz şairlerinin durumları buna göre değerlendirilecek ve problemin üzerinde durulacaktır.

2. Osmanlı Gazi Saz Şairleri ve At

At, motorlu araçların yaygınlaşmasından önceki dönemde hızla rakipsizliği, kas gücü ve zorluklara dayanıklılığı ile sivil ve askerî ulaşımda en önemli vasıta, orduların makineleştiği II. Dünya Savaşı'na kadar da savaş tarihinde mühim yer eden hayvandır. İbrahim Kafesoğlu, bu uzun dönemi "at çağı" olarak adlandırır (2014: 404). Nitekim Âşık Paşa'nın alp/gazi tipinin muadili olan ve yukarıda bahsi geçen Avrupalıların kutsal savaşçı tipi, şövalye kelimesi köken olarak *süvari*, *atlı asker* manasına gelir (URL-2). Bundan hareketle atın dünya askerî geleneğindeki yeri daha kolay anlaşılabilir. Atı ilk hangi milletin ehlileştirip binek olarak kullandığı bilinmemekle beraber, tarih öncesi çağlardaki Türklerin yaşadığı yukarı Asya bozkırları hayvanların güdülmesi, otlaklara ve su kaynaklarına zamanında yetiştirilmesi gereğini doğurduğu için, hızlı ve dayanıklı vasıtalara duyulan

ihyaçtan (Kafesoğlu, 2014: 405) ve Orta Asya'nın en eski çağlardan günümüze dek at sayısının en yüksek seyrettiği bölge olmasından dolayı (Sümer, 1983: 2) atı Türklerin ehlileştirdiği ileri sürülebilir. Kâşgarlı Mahmud, bu ihtiyacı ve ilişkiyi ispat edercesine "Kuş kanadı ile, er atı ile muradına erer." (2014: 15) der, yani at ve savaşıçıyı, *kuş ve kanadı* gibi ayrılmaz iki unsur olarak görür. Proto-Türklerin milattan önceki binyıllarda yerleşik bir kavim olup MÖ 1000 dolaylarında atı ehlileştirmeleri ve MÖ 300'lerde *üzengi* ve *eyerin* icadı sayesinde göçebe bir kavme dönüştüklerine dair iddialar (Starr, 2013: 56) da yer alır. Bu dönüşüm Türkleri, MÖ III. yüzyıldan MS XVII. yüzyılın sonlarına dek dünyanın en önemli askerî kuvvetlerinden biri hâline getirir.

Türklerin ata verdiği değer İslâmîyet'ten sonra da devam eder ve at hem sosyal hayatta hem orduda önemini korur. Osmanlı döneminde de sahibiyle gayet uyumlu, ince yapılı ve uzun süre koşabilen atlar yetiştirilir (URL-3). Osmanlı ordusundaki *timarlı sipahiler*, *kapıkulu sipahileri*, *akıncılar*, *çarkacılar* gibi ordu sınıfları atlı askerlerden oluşur (Gökçe, 2017: 128). Bunun yanında Doğu Roma döneminde *Hipodrom*, bugün ise *Sultanahmet Meydanı* adlarıyla anılan yere klasik Osmanlı devrinde *Atmeydanı* denilir ve şenliklerde atlı oyunlar sergilenir.

Alp tipinin gerçek timsali olan gazi şairlerin bir kısmı, şiirlerinde ata yer verirler ve onu çeşitli yönleriyle, türleriyle birlikte anarlar. XVI. yüzyıldan *Âşık Hayalî*, bir İran seferiyle ilgili şiirinde atı, *Âşık Paşa* ile benzer telmihler kullanarak anlatır ve Kırım Hanı *Âdil Giray Han* olduğu tahmin edilen (Köprülü, 2004: 61) *gaziler serdarını*, Hz. Ali'ye, atını da *Düldül'e* teşbih eder. Tarife bakıldığında tam da *Âşık Paşa'nın* alıp gözler önüne gelir:

Giymiş ol Davud zırhı miyanında Zülfikâr(?)

Seyreden a'dâ-yı dînin aklı oldu târmâr

Saniyâ Alî menendi Düldül'e oldu süvar

Sahib-i seyf-ü kalem arslânımız vardır bizim (Köprülü,

2004: 103)

(O, davudî zırhını giymiş, belinde Zülfikâr var, seyreden din düşmanlarının aklı tarumar oldu. Ardından Ali misali Düldül'e binici oldu, bizim kılıç ve kalem sahibi aslanımız vardır.)

Köprülü'nün Kırımlı olduğu üzerine tahmin yürüttüğu *Âşık Hayalî*, elde bulunan iki şiirinde de ata temas eder. Kırım Tatar birliklerinin Osmanlı ordusunun yerine göre yağma, akın, çarka (öncü) birlikleri vazifesi gören hafif süvariler olduğu düşünülürse bu gazi şairin şiirlerinde atın geçmesi son derece normaldir çünkü hayat tarzının direkt edebî esere yansıdığı görülür:

Çamur dize çıktı kan ile yaştan

Atlar dalamaz oldu serilen leştan

Kaleler yığıldı kesilen baştan

Ak gövdeler kana battı diyessin (Köprülü, 2004:101)

Şiirinde mübalağa sanatına başvuran gazi şair, muharebe anının abartılı bir tasvirini anlatır. Şiirde dile getirdiği "atların dalamaması"

ayrıntısını ancak bir süvariden duymak mümkündür çünkü böyle bir problemin teşhisini piyade sınıfı bir askerden beklemek güçtür.

Yine Kırımlı olduğu veya bir müddet Kırım'da yaşadığı düşünülen XVII. yüzyıl şairlerinden *Âşık Ömer*, çeşitli şiirlerinde *kula, küheylan, yağız ve yürük at* gibi alt türlere ve *dizgin, eyer, heybe, torba, kamçı, üzengi* gibi binit takımı unsurlarına yer verir (Gökçe, 2017: 130-131). Hatta bunların kayda değer bir kısmı aşk şiiri olup, savaşla ilgili analogi kurulmasından kaynaklanan bir kullanımdadır:

(...)

Gönül cân rahşıdır âkil uyandır

Er odur kim dizginine uyandır

(Gönül can atıdır, akıl dizgindir; gerçek er dizginine uyandır.)

Osmanlı sahasının yazılı eserlerine ulaşılabilen bu ilk dönem aşıklarının şiirlerinde çizilen kahraman profili, *Âşık Paşa*'nın çizdiği profille benzerlik gösterir. Ancak yine bir kısım gazi şairin eserlerinde bilhassa at hususunda bu profilin dışına çıkıldığı görülür. Hayat şartları zaman içinde değişir ve gelişir, kültür de buna göre şekillenir. Değişimler bazen Tanzimat ve Cumhuriyet gibi köklü, bazen de özünün aynı kalıp kabuğunun kırıldığı, soyulduğu ufak tarzdadır. Bugün nasıl mekanize piyade birlikleri yerine kadim kültürümüzde var diye atlı birlikler, süvari alayları olmasını istemiyorsak, Osmanlı kuruluş devrinde gayet erken tarihlerde ordu değişir ve bünyesine farklı yapılar eklenir. Bunlardan biri hiç şüphesiz donanmadır.

3. Korsan Gazi Saz Şairleri ve Şiirlerinde Atın Yeri

1332'de ölen *Âşık Paşa*'nın ömrünün son demlerini yaşadığı yıllarda Osmanlı Beyliği, *donanma* tesis etmeye gayret göstermektedir. İlerleyen dönemlerde *Barbaros Hayrettin Paşa*'nın (1478?-1546) *Cezayir korsan birliklerini* katmasıyla gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı donanmasında *Âşık Paşa*'nın öngöremediği, *korsan gazi* tipi ortaya çıkar ve son derece dikkat çekici edebî geleneğe sahiplerdir. Gelenekleri içinden bir zümre de saz şairleridir. Korsan gazi şairler, âşık tarzı şiirin çok mühim bir şubesini meydana getirirler. *Âşık* edebiyatıyla ilgili en eski yazılı örnekler genellikle onlara aittir. Şiirlerinde gazâyâ büyük ehemmiyet verirler ve çok yönlü şekilde işlerler. XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başlarında yaşayan *Gedâ Muslu*, İspanya donanmasına seslendiği bir şiirinde gazâ ideolojisini açık şekilde ortaya koyar:

Yürütmeziz Akdeniz'de gemini

Hakkı koyup puta tuttun yönünü

Çevir İslâma şol kâfir dinini

Gel yezid Müslüman olmuş ol senin (Köprülü, 2004: 107)

Doğu ve Kuzey Akdeniz sahillerinde Rodos, Kıbrıs, Girit, Malta, Venedik, Napoli, Fransa, İspanya, Portekiz gibi *küffâr* ordularına karşı gazâ

eden bu askerler, Âşık Paşa'nın tipolojisine göre gaziliğin dışında kalır. Çünkü sayılan dokuz unsurdan atlı asker olma şartını yerine getirmeleri, yapıları itibariyle mümkün değildir. Fakat yukarıda söylenildiği üzere değişen hayat şartları, kültürleri de değiştirir. Nasıl ki dün *gelin alma* merasiminde kullanılan at, bugün yerini *gelin arabasına* bıraktıysa donanma şairlerinde de atın yerini geminin aldığı görülür.

İlk olarak *atlı asker* manasına gelen *süvari* kelimesinin kökeni olan *süvar*, Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde “atlı”, “ata binmiş” anlamında ve başta at ve diğer binek hayvanları olmak üzere arkasına eklendiği kelimedeki varlığa binen kişi anlamına gelecek şekilde kelime türeten son ek olarak kullanılır (Şemseddin Sami, 2007: 739; Redhouse, 1987: 1085). Buna bağlı olarak şekillenen *süvari* kelimesinin sözlüklerdeki bir diğer anlamı dikkat çekicidir. *Süvari* kelimesinin Redhouse sözlüğündeki bir diğer anlamı “Donanmadaki kaptan veya kumandan,” (1987: 1085) olarak verilir; aynı kelime anlamı Pakalın'da daha ayrıntılı bir izahla, “Osmanlı dönemi bahriye teşkilâtında kapudane, patrona ve riyaleden sonra gelen kaptanlara verilen unvan.” (1983: 286) olarak geçer. Dönemin Garp Ocaklı korsan gazi şairlerinde bu kullanımın izleri görülür. XVIII. yüzyıl saz şairlerinden *Mağriblioğlu*'nun bir şiirinde *süvar* kelimesi, gemiye binmek maksadıyla kullanılır:

*Gâzîler silâhlı oldular süvâr
Düşmanlar görünce kılmadı karar
Altı yüz çadırı kıldın târümâr
Tunus'tan âhını aldın, Cezâyir* (Köprülü, 2004: 462)

Süvar kelimesinin binmek manası dolayısıyla insanlığın attan sonra geçtiği diğer ulaşım vasıtalarında kullanılması son derece doğaldır. Benzer kullanım İngilizcedeki *ride* kelimesinde de bulunur ancak korsan şairler bu değişimde at ile gemiyi olabildiğince özdeşleştirirler. XVII. yüzyıl şairi *Koroğlu*'nun donanmanın seferini anlattığı bir şiirinde askerlerin gemiye binmesini “atlanmak” olarak ifade ettiği görülür:

*Bindiler ve atlandılar
Koçyiğide katlandılar
Gazâyâya niyetlendiler
Hamimat donandı donandı* (Elçin, 1997: 106)

Yine *Koroğlu* gibi XVII. yüzyıl şairlerinden *Âşık Ahî*'nin bir şiirinde tekne ile at unsurları arasında bir tam teşbih kurduğu görülür:

*Der ki Âhî gice gündüz gezeriz sayyâd gibi
Oluruz hasma mukabil uruşuruz yâd gibi
Hazret-i Nûh teknesini oynadınız at gibi
Nice yüz bin kâfir olsa yüzeriz deryâda biz* (Elçin, 1988: 171)

Gemi ve at teşbihi, korsan şairlerin dilinde sadece genel benzetmelerle sınırlı kalmaz. *Âşık Paşa*'nın şiirinde gaziyle atına telmih yoluyla Hz. Ali ve atı *Düldül*'ün örnek gösterilmesi durumu, korsan gazilerin şiirlerinde de görülür; kendilerini Hz. Ali'ye, gemilerini de *Düldül*'e

benzeterek ifade ederler ve Âşık Paşa'nın dizelerindeki epik şiir geleneğini devam ettirirler. XVI. yüzyıl sonu, XVII. yüzyıl başı korsan gazilerinden Âşık Armutlu'nun bir şiirinde bu hususî benzetme mevcuttur:

*Murad Reis eydür hey gâziler hazır oluñ vaktiñiza
Hazreti Ali Düldül'e bindügi günlerdir bu gün
El-ayak hurdehâş olup şehid olur gaziler
Analar oğul deyüp anduğı günlerdir bu gün* (Elçin, 1988: 16)

Türk edebiyatının en önemli halk anlatılarından Hz. Ali Cenklere, Türk toplumuna bir kahramanın model olması amacıyla anlatılır. Nitekim bunun yansıması *Garp Ocakları* geleneğinde de görülür. Akdeniz gazilerinin en ulusu Barbaros Hayrettin Paşa'nın sancağında *Dört Halife*'nin ismi ortasında Hz. Ali'nin kılıcı *Zülfikâr* ve onun hemen altında *Mühr-i Süleyman* bulunur. Gaziler bu vesileyle savaşıklık yönlerini *Zülfikâr* sembolüyle ifade ederler. Görüldüğü üzere bu model alma durumu, kendilerini Hz. Ali'ye, gemilerini ise onun atı *Düldül*'e benzetmeye dek uzanır. Yine *Düldül*, *Aşkar*, *Rahş* veya bugün yarış atlarında âdet olduğu üzere, atlara isim verilmesi bahsi ele alınırsa, korsan gemilerinin de adı ve bunların üzerinden denizlerde yürüyen nâmı vardır. Bir Fransız belgesine göre 1662'deki Cezayir filusunda *Kır At* (Le Cheval Blanc) adlı bir gemi yer alır (Gürkan, 2019; 168). Bu isim, o dönemde ünü dağları aşıp denizlere ulaşan *Köroğlu*'nun *Kır At*'ından esinlenme yoluyla gemiye verilmiş olabilir.

Yukarıda *Aşkar* ve *Düldül* gibi atların *İslâmiyet'i yayma* maksadı güttüğü ve düşmanla mücadele ettiği, buna bağlı olarak *alp tipi at* unsurunun ortaya çıktığı üzerinde durulmuştu. Bu kavramın benzerinin XVII. yüzyıl korsan gazi âşığı *Kara Hamza*'nın bir şiirinde gemiye dair ifade edildiği görülür:

*Gazî gemilerin sende düzerler
Donadırlar dış denizde gezerler
Bulduğı küffârın başın ezerler
Mürd olup putuna tapaldan beri* (Elçin, 1997: 151)

Kara Hamza, bu şiirinde Akdeniz'deki Osmanlı korsanlarının muhtemelen *Atlas Okyanusu* ve *Baltık Denizi* civarlarına uzanan yağma faaliyetlerine temas ederken, bindikleri gemiye *gazi* unvanını vermiştir. Korsanlar bu bakımdan *kâfir* ile savaşmalarını sağlayan âleti *gazi* olarak adlandırıyor olabilir. Nitekim yine bir âşığın şiirinde askerlerin, bir kale müdafaası esnasında düşmana isabetli güller atıp zafer getiren üç topa, muzaffer bir kumandanmış edasında *hilat* giydirip *gazi* unvanı vermelerinden (Gökçe, 2022: 524) hareketle, Osmanlı ordusunda böyle bir anlayış ve geleneğin hâkim olduğu görülür. Bu açıdan *alp tipi at* gibi bir *gazi tipi gemi* olduğu söylenebilir.

At ve *gemi* askerlik bakımından değerlendirildiğinde ilgili oldukları süvari ve donanma sınıflarını ortaya çıkaran unsurlardır. Bu bakımdan her ikisi de *binicileri* için bir nevi var oluş sebebidir. *At* ile *binicisinin* bir bütün olup savaşması gibi, *gemi* ile *tayfası* da bütün hâlinde savaşır. Hatta korsan

için geminin, süvarinin atından daha önemli ve hayati olduğu söylenebilir. Bu her şeyden önce fiziki bir gerçektir. Süvari savaş esnasında atını kaybettiğinde askerî yönden büyük bir avantajı, ekonomik bir metaı ve duygusal bağ kurduğu yoldaşını kaybetmiş olur ancak hayatta kalmaya ve savaşmaya devam edebilir; korsan ise gemisini kaybettiğinde her şeyini kaybeder. Bu olgu, klasik dönem savaş stratejisinin yansıması satranca benzetilebilir: Korsan için gemisi oyunda kalmasını sağlayan şahıdır, atını kaybettiğinde oyun devam eder ancak şahını kaybettiğinde tahta kapanır.

Sonuç

Kültür değişimleri çoğu zaman sancılı olur ancak Türkler tarih boyunca değişimlere kolay ve hızlı ayak uyduran bir millet olarak öne çıkar. Nitekim Âşık Paşa'nın kaleme aldığı şartlara katı kurallar olarak bakılırsa, Çaka Bey'le başlayıp Barbaros Hayrettin Paşa'yla zirvesine ulaşan Türk donanma mensuplarını gazi sıfatının dışına itmek gerekir ki en hafif tabirle büyük yanlıştır. Gelenekteki değişimler, esas ruhu korudukça milletin geneli ve ilgili zümreden çıkan ufak tefek çatlak sesler neticesinde kabul görür; öz aynı kalıp kabuk değiştirilir. Sadece Türk değil bütün dünya tarihinde yeniliklerin ve değişimlerin genellikle askeriye başladığı görülür. Gereklilikleri bir yana, bu olgu biraz da eli silahlı bir zümreye karşı çıkmanın güçlüğünden destek bulduğu için böyledir. Karşı çıkıl(a)mayan değişimler ise kısa zamanda sindirilir hatta eskisinden daha çok sahiplenilebilir. XVI. yüzyıl şairlerinden Köroğlu, tüfeğin icadının mertliği bozduğunu söyler ve dolayısıyla tüfek kullananların mert olmadıklarını ileri sürer. Hâlbuki bugün kim *Mohaç*'ta, *Çanakkale*'de veya *Sakarya Meydan Muharebesi*'nde düşmana karşı tüfek kullanan gazilerin mert olmadıklarını iddia edebilir? Tüfeğin halk nezdinde daha yaygın ve derin gelenek hâline gelmesi, evlerde kılıçtan çok daha fazla olmasından da anlaşılabilir. İşte bu, hayatın şartlarını değiştiren teknolojik gelişmelerin zaman içerisinde katı kültürel kodları değişime uğrattığının çok bariz bir göstergesidir.

Âşık Paşa, dokuz maddede Türk tarihinin en önemli kavramlarından alp/gazi tipinin profilini çizer ancak zaman içerisinde değişen ihtiyaç ve hayat şartlarından ötürü, ilk bakışta bu şartları sağlamadığı görülen askerî sınıflar ortaya çıkar. Bunların en önde gelenlerinden biri Osmanlı donanmasıdır çünkü Âşık Paşa'nın öne sürdüğü şartlardan at sahibi olmak bu sınıfın yapısı gereği mümkün değildir. Ancak donanma mensubu saz şairlerinin eserlerine bakıldığında, hayat tarzları içerisinde gemilerini, süvarilerin atı gibi gördükleri söylenebilir. Âşıklar, gemiye çıkmayı yer yer "binmek", "süvar olmak", "atlanmak" fiilleriyle ifade ederler. Bunun yanında Âşık Paşa'nın gazilerin atını, telmih yoluyla Hz. Ali'nin atı Döldül'e benzettiği görülür; aynı benzetme korsan gazi saz şairlerinin şiirlerinde de yer alır. XVI-XVII. yüzyıl şairlerinden Armutlu, gemiye binip sefere çıkmalarını, Hz. Ali'nin çarpışmak üzere Döldül'e binmesiyle örtüştürür. Atın teşbih yoluyla gemilerle arasında benzetme ilgisi kurulduğu tespit edilmiştir. Âşık Ahî, gemiyle denizde ettikleri manevraları, süvarinin meydanda at oynatmasına benzetir. Bunun yanında destan ve halk hikâyelerinde yer alan atlara alp

unvanı verilmesine benzer şekilde, korsanların da gemilerine gazi unvanı verdikleri görülür.

Türk ordusunun tarihî ve coğrafi seyir içerisinde karadan denize uzanması gibi Türk saz şiiri de Cezayir sahası vasıtasıyla karadan denize uzanır. Savaş şiirlerinde kara ordusu bağlamında kendine mühim ve derin yer edinmiş at, anlatı geleneği içindeki yerini donanma bağlamında gemiye bırakır ancak bu değişim esnasında atın izlerinin tamamen silinmediği, anlatıdaki derinliğinin yeri geldiğinde korsan saz şairlerinin deniz savaşlarıyla ilgili şiirlerinde su yüzüne çıktığı açıkça görülür.

Sonuç olarak, meseleye yukarıdaki örnek metinler ışığında yaklaşıldığında, askerliğin teknolojik gelişmelere göre değişen şartlarının tesiriyle yeni bir hayat tarzı ortaya çıkmasına rağmen, Âşık Paşa'nın çizdiği gazi profilinin sembollerinden atın, bu yeni hayat tarzında kendine fiziken yer bulamasa dahi korsan gaziler arasındaki edebî gelenekteki tesirinin devam ettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aça, M. (2000). Türk destancılık geleneğine bütüncül yaklaşabilme ve alp kavramı üzerine bazı yeni yaklaşım denemeleri. *Millî Folklor*, 48, 5-17.
- Âşık Paşa. (2000). *Garîb-nâme II/2*. (hzl.: K. Yavuz), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çınar, A. A. (2002). Türk destanlarında alp tipi at. *Millî Folklor*, 56, 153-157.
- Elçin, Ş. (1988). *Akdeniz'de ve Cezayir'de Türk halk şairleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ.
- Emeksiz, A. (2016). *Dede Korkut'un paltosu*. İstanbul: Boğaziçi.
- Gökçe, G. (2017). *Âşık Ömer (17. yy) divanı'nda askerlikle ilgili unsurlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gökçe, G. (2022). Harp türkülerinin yivli turnası mavzer: Türk halk şiirinde ateşli silahların gelişimi. *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (hzl.: E. Bozok vd.), 517-535, Ankara: Millî Savunma Üniversitesi.
- Gürkan, E.S. (2019). *Sultanın korsanları*. İstanbul: Kronik.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Umumî Türk tarihi hakkında tespitler görüşler mülâhazalar*. İstanbul: Ötüken.
- Kaplan, M. (1976). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1991). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar 3*. İstanbul: Dergâh.
- Kâşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânü lugâti't-Türk*. (hzl.: A.B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köprülü, M.F. (2004). *Saz şairleri*. Ankara: Akçağ.
- Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü III*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Redhouse, S.J.W. (1987). *A Turkish and English lexicon*. Beyrut: Lübnan Kütüphanesi.

- Roux, J.P. (2015). *Türklerin tarihi*. (çev.: A. Kazancıgil – L. Arslan-Özcan), İstanbul: Kabalcı.
- Sezen, Lütfi. (1988). *Hamzanâmelerin halk edebiyatındaki yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Starr, Frederick. (2013). *Lost enlightenment*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sümer, F. (1983). *Türklerde atçılık ve binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şemseddin Sami (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: Duldül. <https://islamansiklopedisi.org.tr/duldul> (Erişim: 12.08.2023).

URL-2: Şövalye.

https://www.etymonline.com/word/chevalier#etymonline_v_28008 (Erişim: 22.08.2023).

URL-3: At. <https://islamansiklopedisi.org.tr/at#2-islami-devir> (Erişim: 13.08.2023).

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Tez danışmanım Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz'e teşekkür ederim. / Thanks to my advisor Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanan "Gazi Tipi Çerçevesinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Saz Şairleri ve Gazâ Söylemi" adlı doktora tezinden üretilmiştir. / This article is derived from doctoral dissertation titled "XVII. Century Ottoman Saz Poets and Gazâ Discourse within the Framework of the Gazi Type" prepared at Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature.